

כוחה של אומנות בהנחלת זיכרון השואה והגבורה לילדים: תוכנית להנחלה משמעותית של זיכרון השואה בהכשרת פרחי הוראה

“ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם,
טוב מבנים ומבנות. שם עולם אתן לו,
אשר לא יכרת” (ישעיהו נו 5).

תקציר

בשנים תשע"ו-תשע"ז נבנתה ובוצעה בשאגן – המכללה האקדמית הדתית לחינוך תוכנית שהתמקדה בנושא: “יוצרים זיכרון”. התוכנית הורכבה מפעילות לימודית וסדנה לפרחי הוראה, ואחריה פעילות עם ילדים בהנחיית כותבות המאמר ופרחי ההוראה. בתוכנית שולבו קריאה וחשיפה לסיפורי ילדים בשואה ולאחריהן פעילות יצירה. מטרת מחקר זה לבדוק כיצד השפיעה השתתפות פרחי הוראה ותלמידים בפעילות הקריאה והיצירה על עמדותיהם ורגשותיהם כלפי זיכרון השואה והגבורה לעומת פרחי הוראה ותלמידים שלא השתתפו בפעילות. תוצאות המחקר מראות הבדלים בולטים בין שתי הקבוצות בעמדותיהם כלפי חשיבות העיסוק בנושא השואה והגבורה וביחסם הרגשי כלפי נושא זה. המשתתפים בפעילות גילו נכונות רבה יותר ללמוד וללמד את הנושא, לעומת אלו שלא השתתפו בפעילות. תוצאות המחקר תומכות בחיבור בין אומנות להנחלת זיכרון השואה, כדרך להסרת חסמים רגשיים בקרב מורים, פרחי הוראה ותלמידים וכלמידה חווייתית שנוגעת בלומדים ומטביעה בהם את חותמה. הפעלת תוכנית, כפי שהוצעה במאמר, תוכל לתרום ללמידה טובה יותר של נושא חשוב ורגיש זה בגילים הצעירים.

מילות מפתח: זיכרון השואה והגבורה; אומנות ויצירה; פרחי הוראה; הנחלת הזיכרון.

מבוא וסקירת ספרות

חשיבות העיסוק בזיכרון השואה והגבורה לדורות הבאים זוכה להסכמה רחבה בציבור הישראלי וגם בעולם. מדינת ישראל, הרבנות הראשית והאומות המאוחדות ראו חשיבות בשמירה על זיכרון השואה והגבורה בכך שקבעו ימי זיכרון לשואה ולגבורה. אומנם יום זיכרון לשואה ולגבורה הוא יום שבו כל אדם באשר הוא שומע, נחשף ואולי גם מזדהה עם האסון הנורא שהיה לעם היהודי. אך חשיפה זו אינה מספיקה כדי להנחיל את זיכרון השואה והגבורה לדורות הבאים. אירוע קשה כל כך בעם ישראל ובחברה האנושית, אסור שיישכח.

מאמר זה נכתב מתוך הנחת יסוד ברורה שחובה עלינו לשמר את זיכרון השואה והגבורה בתודעה הלאומית והכללית ולהנחילו לדורות הבאים ומתוך רצון לעשות זאת בדרכים נכונות

ובעלות משמעות, כך שבני הדור הבא יישאו עימם את זיכרון השואה ויפעלו להעברתו לדורות שאחריהם. תחילה נתמקד בשימור זיכרון השואה והגבורה במדינת ישראל בכלל ובמערכת החינוך בפרט ובהתפתחויות שחלו במרוצת השנים. לאחר מכן נדון בכוחן של אומנות ויצירה ובצורך לפתח עוד דרכים בעלות משמעות לשימור זיכרון השואה בדורות הבאים.

שימור זיכרון השואה והגבורה במדינת ישראל

בשנותיה הראשונות של המדינה נקבעו שני ימי זיכרון לשואה. הרבנות הראשית לישראל קבעה את יום צום העשירי בטבת כיום הקדיש הכללי לזכר קורבנות השואה, שיום מותם אינו ידוע. החלטה זו שהתקבלה בדצמבר 1948, י"ב בכסלו תש"ט, רואה בשואת יהדות אירופה חלק מהאסונות הקשים שקרו לעם ישראל במהלך ההיסטוריה (אתר השירותים והמידע הממשלתי, הרבנות הראשית לישראל, 2018).

באפריל 1959 נחקק חוק 'יום הזיכרון לשואה ולגבורה' שנקבע ליום כ"ז בניסן, יום פרוץ מרד גטו ורשה (הכנסת, 1959). כך הופרד זיכרון השואה משאר ימי האבל היהודיים והוקדש כיום מיוחד לנושא זה. ביום זה הוחלט להדגיש במיוחד את גבורת היהודים שמרדו או נלחמו בנאצים ובעוזריהם.

באחד בנובמבר 2005 קבעה העצרת הכללית של האו"ם בהחלטתה שכותרתה "זיכרון השואה" (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2013) לקיים מדי שנה בשנה יום זיכרון בין-לאומי לשואה. בהחלטה זו נקבע שבעשרים ושבעה בינואר, היום שבו שוחרר מחנה ההשמדה אושוויץ בידי הצבא האדום, יתקיים יום הזיכרון הבין-לאומי לשואה, שעיקרו בישיבה מיוחדת באו"ם שבה מציינים כי בשואה נרצחו שליש מהעם היהודי, וכן מיעוטים אחרים.

ימי הזיכרון מציינים ומשמרים את זיכרון האירוע בטקסים רשמיים המיועדים לכלל הציבור, מבוגרים וצעירים כאחד. אך אין די בכך. כדי להנחיל את זיכרון השואה והגבורה לדורות הבאים, נדרשת עשייה חינוכית שמכוונת יותר אל הדור הצעיר. אם כן, למערכת החינוך תפקיד מפתח בקידום מטרה זו.

שימור זיכרון השואה והגבורה במערכת החינוך בישראל

בכל השנים ציינו בתי הספר בישראל את זיכרון השואה והגבורה בטקסים בימי הזיכרון ובלימוד בסיסי בשיעורי ההיסטוריה. בדרך כלל בימי הזיכרון התקיים טקס רשמי שהדגיש מצד אחד את האסון והסבל של עם ישראל (בעשרה בטבת בבתי הספר הדתיים) ומצד אחר הבלית את אירועי הגבורה וההתנגדות של המורדים והפרטיזנים (ביום השואה והגבורה בכל מערכת החינוך) (קרן וסמל, 2014).

שינוי בגישה כלפי זיכרון השואה והגבורה במדינת ישראל בכלל ובמערכת החינוך בפרט חל בשנות השבעים, לאחר מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים – ייתכן שעל רקע התערעורת הביטחון והתגברות החרדה שעוררו המלחמות בחברה הישראלית. השינוי שחל בחברה הישראלית לאחר המלחמות, הכשיר את הלבבות להבנה שגם הישרדות ומלחמת קיום בתנאים קשים מאוד היא גבורה. שינוי זה מתבטא בתוכני הטקסים ופעילויות הזיכרון בבתי הספר. אל סיפורם של לוחמי מרד גטו ורשה ודומיהם, נוספו סיפורים אישיים של ילדים ומבוגרים ששמרו על צלם אנוש בגטאות ובמחנות, 'גיבורים פסיביים' לפי בן-עמוס ובית-אל (1999, עמ' 471).

בתחילת שנות השמונים של המאה העשרים, נושא 'השואה והגבורה' התווסף כנושא חובה לתוכנית הלימודים בהיסטוריה בבתי הספר העל-יסודיים (משרד החינוך, 2010). דו"ח מבקר המדינה משנת 2009 התריע על כך שמלבד התוכנית להוראת הנושא בלימודי היסטוריה בחטיבה

העליונה ובלימודי ספרות בחינוך הממ"ד, משרד החינוך לא פיתח תוכניות להוראת הנושא בגיל הרך ובבית הספר היסודי (משרד החינוך, 2010; ספיר ויץ, 2015). בשל ביקורת זו יצא משרד החינוך בשנים 2013-2015 בתוכנית להוראת נושא השואה והגבורה החל מגן הילדים. ד"ר מצליח-ליברמן מסבירה את חשיבות העיסוק בנושא באופן מתאים והדרגתי כבר בגילים צעירים: "דווקא בגלל שאנחנו מזהים את זה כנקודת תורפה, הנזק שנגרם לילד משום שלא מדברים איתו על כך הוא פי כמה וכמה גדול מהנזק שיכול להיגרם לו אם כן מדברים איתו. ילד לא יכול להישאר עם דיסוננס כי הוא ימצא לעצמו פתרונות מיד. ולכן לא רק שאי אפשר להתעלם. אסור" (ספיר ויץ, 2015).

הבנת הצורך במתן מענה לילד ששואל על השואה את השאלות 'מה זה?' 'למה?' הובילה לבניית תוכניות לימודים מדורגות מגיל גן ומעלה. לאחר למעלה מארבעים שנה החלה מערכת החינוך בישראל בחשיבה ועשייה לקראת מענה שיטתי ומערכתי לצורך הזה. אך את המענה נתנו בדרך כלל גופים חיצוניים: מוזאונים ומרכזים להוראת השואה והגבורה או תוכניות לימודים שפיתחו משרד החינוך ומכונים להוראת השואה, לדוגמה התוכנית "בשבילי הזיכרון" שפיתח יד ושם – בית הספר הבין-לאומי להוראת השואה בשיתוף עם משרד החינוך (משרד החינוך, 2018).

כוחן של אומנות ויצירה בהנחלת זיכרון השואה והגבורה לדור הצעיר

נושא השואה הוא בעל מטען רגשי רב, ולכן חשיפת ילדים צעירים לנושא זה צריכה להתבצע בהתאמה לשלב ההתפתחותי שלהם. פולק-רוזנברג (2007), בריאיון עם מנהלת בית ספר להוראת השואה ביד ושם, דורית נובק, היא מציינת את כוחה של החוויה בהטמעת הלמידה לטווח ארוך. לטענת נובק, הוראת נושא השואה באמצעות יצירה ואומנות מעניקה ללומדים חוויה עמוקה ומשמעותית. עין גדי (2016), גננת ואומנית שעוסקת בנושא, טוענת שיש לטעת בילדים ביטחון, אמון ותקווה ולהטמיע בהם את הזיכרון הקולקטיבי של עם ישראל והזהות היהודית. כאומנית, היא מדגישה את תרומתה של היצירה להתמודדות עם נושאים ומצבים טעונים ומציעה לשלב בעיסוק בנושא השואה פעילות יצירה ומשחקי דמיון, שבהם הילדים יוכלו להביע את עולמם הפנימי. ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, נתנה עין גדי לילדי הגן חומרי יצירה למיניהם המעוררים תחושה, כמו צבעי ידיים, חימר, פלסטילינה וצבעי גואש. עין גדי רצתה לתת לילדים לעבוד בחומרים אלה כדי שיוכלו לעבור תהליך של עיבוד רגשות וסובלימציה. איתן (2012) מציין את כוחה של ההתנסות באמצעות האומנות לפיתוח היכולת ללמוד מושגים מופשטים. לדבריו: "האמנויות מטבען עוסקות בהתבוננות, פרשנות ונקיטת עמדה כלפי תופעות ותהליכים בעולם... ומאפשרות שיחה פתוחה ועשירה" (עמ' 61). לפי ונגרוביץ-פלר (2009) כוחה של יצירה בהיותה חוויה שמאפשרת קתרוזים רגשי לצד תהליך מחבר שיש בו, לדבריה, "חיבור בין חוץ לפנים: הסתכלות במסובב ועיבוד פנימי של ההתבוננות שהוא חיבור בין חשיבה לבין רגשות" (עמ' 44). על כן, כוחה של יצירה נדרש במיוחד בעיסוק בנושא השואה והגבורה, נושא טעון ורגיש כל כך. ונגרוביץ-פלר ממליצה לשלב בתוכניות החינוכיות שעוסקות בנושא השואה והגבורה סדנאות יצירה. כמו כן היא מדגישה את כוחה של תמונה ואת חשיבותם של הדימויים החזותיים בכלל בתהליך למידה משמעותי, ומעירה על הצורך לבחור בקפידה את היצירות ולהתאימן לגיל הלומדים.

הצורך במציאת דרכים מתאימות להעברת זיכרון השואה והגבורה לדורות הבאים

כפי שהוצג לעיל, לאורך השנים נעשה מהלך מסודר ורשמי להנצחת זיכרון השואה והגבורה במדינת ישראל בכלל ובמערכת החינוך בפרט, הן בקביעת ימי זיכרון בלוח השנה והן בהכנסת הנושא לתוכנית הלימודים הרשמית. אך אין די בזה. ככל שעוברות השנים, יש פחות ופחות שורדי שואה שיכולים לספר את סיפורם האישי. ללא סיפורים אישיים ועדויות חיות, הזיכרון

הופך להיות אירוע נוסף ברצף האירועים ההיסטוריים. ברוטין (2009) מציינת שני קשרים שבהם מתקיים עיסוק בנושא השואה והגבורה במערכת החינוך: קשר דיסצפלינרי וקשר ללוח השנה. הקשר הדיסצפלינרי מתבצע בעיקר בלימודי ההיסטוריה בבית הספר העל-יסודי, ואינו מתבטא בגיל גן ובית ספר יסודי. מבחינת לוח השנה, העיסוק בשואה מתבטא בטקסטים ופעילויות סביב יום הזיכרון לשואה ולגבורה מגיל הגן ועד לחטיבה העליונה. עם זה מורים מתקשים לעסוק בנושא השואה ונמנעים מכך במיוחד בבית הספר היסודי. ברוטין מציינת את חשיבות המפגש עם נושא השואה בגיל הצעיר, הן משום שילדים נחשפים לנושא ולומדים מהסביבה באקראי ובלי תמיכה, הן מפני שהעיסוק בנושא יכול לשמש בסיס לחינוך לערכים כגון אנושיות וקבלת האחר, וגם בשל הצורך ביצירת אמפתיה לנושא כבר בגיל צעיר, כהכנה ללימוד המורחב על רקע לימודי ההיסטוריה בכיתות הגבוהות.

ברוטין (2009) סקרה את חומרי הלמידה בנושא המותאמים לגיל היסודי: מקראות כלליות, ספרות ילדים וערכות לימוד ומצאה שהם משמשים מקור טוב ללמידה. הם מכילים סיפורים אישיים על ילדים בשואה וכתובים בדרך שמרככת את אימת השואה. ספרות זו מזמנת לילדים מפגש רגשי מעודן עם אירועים מן השואה.

כדור שני לשורדי השואה והגבורה, כותבות מאמר זה רואות צורך בעשייה משמעותית להעברת זיכרון השואה והגבורה בדרך עוצמתית לדורות הבאים, שתחילתו בגיל צעיר. כמרצות בשאנן – המכללה האקדמית הדתית לחינוך, בחרו הכותבות לפעול לשם כך עם מחנכי הדורות הבאים: פרחי הוראה שהכשרתם בחינוך והוראה בגיל בית הספר היסודי.

הרציונל לביצוע מחקר זה היה הרצון לבחון את כוחה של פעילות יצירה ואומנות בהנחלת זיכרון השואה לדורות הבאים, בהכשרת פרחי הוראה ובמפגש עם תלמידים בגיל בית ספר יסודי, כדי למצוא דרך משמעותית להנחלת זיכרון השואה לדורות הבאים.

מטרת המחקר הייתה לחשוף פרחי הוראה לנושא השואה והגבורה באמצעות מסע אישי שמתחיל בקריאת יצירות ספרות לילדים שעוסקות בסיפורם של ילדים בשואה, מתוך מקראות של בתי הספר היסודיים וספרי קריאה. לאחר מכן התנסות של הלומדים באומנות ויצירה כדי לקרבם מבחינה רגשית לנושא ולחזק את מודעותם לחשיבות שמירת זיכרון השואה והגבורה. ההתנסות של פרחי ההוראה כללה התנסות אישית והתנסות בשיתוף ילדים צעירים בחוויה ובלמידה של נושא השואה והגבורה בתהליך דומה לתהליך שהם חוו, בשילוב בין מפגש עם יצירות ספרות לילדים ובעקבותיו – סדנת יצירה.

שאלות המחקר

- מה היה פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של נחקרים שלא השתתפו בהתערבות? אילו התנסויות היו לנחקרים שלא השתתפו בפעילות?
- אילו רגשות ותחושות היו לנחקרים שלא השתתפו בפעילות?
- מה היה פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של נחקרים שהשתתפו בהתערבות? אילו התנסויות היו לנחקרים שהשתתפו בפעילות?
- אילו רגשות ותחושות היו לנחקרים שהשתתפו בפעילות?
- מה הייתה תרומת ההתנסות בעיני הנחקרים בקבוצת פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות?

מתודולוגיה

המשתתפים

המשתתפים במחקר הם 21 פרחי הוראה ו-6 תלמידות בבית ספר יסודי, מחציתם השתתפו בפעילות אומנות ויצירה בנושא 'השואה והגבורה' במכללה ובבית הספר ומחציתם לא השתתפו בפעילות זו. פרחי ההוראה הן סטודנטיות לחינוך בשאנן – המכללה האקדמית הדתית לחינוך בחיפה במסלול בית ספר יסודי, בשנה השלישית ללימודיהן. רוב פרחי ההוראה מהמגזר הממלכתי-דתי בני 22-30. הפעילות נערכה כשהיו בשנה השנייה ללימודיהן. התלמידות נחקרו כשלמדו בכיתה ג' בבית ספר ממלכתי-דתי לבנות בחיפה. הפעילות התקיימה לקראת סיום כיתה ב'.

מעריך המחקר

המחקר הוא מחקר איכותני יישומי, שבו לחוקרות, כמדריכות ומרצות במכללה לחינוך, יש עניין לבחון את השפעת תוכנית ההתערבות על אוכלוסיית פרחי הוראה ותלמידים.

זהו חקר מקרה איכותני. "חקר מקרה" מוגדר כמחקר שבדרך כלל תוכנית בזיקה לעניין מסוים. החוקרות העריכו את תוכנית ההתערבות שהפעילו באמצעות כלי הערכה שמאפיינים חקר מקרה ובאמצעות מיקוד בשאלות של "איך" ו"למה" (יוסיפון, 2016, עמ' 181). המחקר התבצע בשתי קבוצות של נחקרים: פרחי הוראה ותלמידים שהשתתפו בפעילות ההתערבות ופרחי הוראה ותלמידים שלא השתתפו בפעילות.

כלי המחקר

במחקר זה נעשה שימוש בשלושה כלים לאיסוף נתונים על תפיסת נושא "שימור זיכרון השואה והגבורה" בקרב הנחקרים: שאלון פתוח, ריאיון עומק פתוח ומשוב בשתי קבוצות: בקבוצה הראשונה הייתה סדנת יצירה בעקבות סיפורי ילדים בשואה ובקבוצה השנייה לא הייתה סדנה כזו.

1. שאלון פתוח

הועברו עשרים ואחד שאלונים פתוחים לפרחי הוראה. נושא השאלון היה התפיסה האישית, עמדות, התנסויות ורגשות של הנחקרים וזיקתם לנושא "השואה והגבורה". השאלונים כללו שאלות פתוחות שאפשרו לנחקרים להשיב בכתב ולהתבטא בחופשיות. תשובות הנחקרים צוטטו ככתבן וכלשונן, גם שגיאות לשון וכתוב.

2. ריאיון עומק פתוח

נערכו שנים עשר ראיונות עומק פתוחים עם פרחי הוראה ותלמידים. שישה ראיונות עם נחקרים שהשתתפו בפעילות ושישה ראיונות עם נחקרים שלא השתתפו. נושא הריאיון היה התפיסה האישית, עמדות, התנסויות ורגשות של הנחקרים כלפי נושא 'השואה והגבורה', וכן הכרה בחשיבות העברתו לדורות הבאים. המראיין נעזר בשאלות מנחות שתוכננו מראש. הביצוע נעשה בגמישות, מתוך שיחה פתוחה שאיפשרה דיבור שוטף ואישי של המראיין (צבר-בן יהושע, 1995, עמ' 65-68; שקדי, 2003; שקדי, 2011, עמ' 121). במהלך הראיונות התבקשו הנחקרים לספר על הקשר המשפחתי והאישי שלהם לנושא השואה, על התנסויות ודפוסי התנהגות בימי הזיכרון לשואה ולגבורה. כן התבקשו להעריך את מידת השפעתה של פעילות ההתערבות על יחסם לנושא השואה והגבורה ולהציע דרכים לחיזוק הזיקה לזיכרון השואה והגבורה בקרב תלמידים.

3. משובים רפלקטיביים

הועברו שאלוני משוב אישיים לעשרה פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות שבה התבקשו לקרוא יצירת ספרות לילדים בנושא השואה ולעבור סדנת אומנות "יוצרים זיכרון". שאלוני המשוב נכתבו מייד עם סיום הפעילות. המשוב כלל שש שאלות פתוחות שעסקו בתהליך ובתוצרי הפעילות, וכן ברגשות ובתובנות של המשתתפים במחקר, במהלך ההתנסות ומייד לאחריה. המשוב הזמין את המשתתפים לכתיבה פתוחה וחופשית. דוגמה לשאלות מנחות שהופיעו במשוב: "אילו רגשות התעוררו אצלך בעקבות קריאת הסיפור ובמהלך הסדנה? כיצד השפיע תהליך היצירה שעברת על העיבוד הרגשי של נושא השואה?" תשובות הנחקרים צוטטו וכלשונן, גם שגיאות לשון וכתוב.

כלים להתערבות

1. פעילות לימודית וסדנאית לפרחי הוראה ותלמידים

תוכנית ההתערבות הוראה הרכבה מפעילות לימודית וסדנאית לפרחי הוראה ולאחריה פעילות עם ילדים במכללה ובבתי הספר, בהנחיית כותבות המאמר ופרחי הוראה. בתוכנית שולבו קריאה וחשיפה לסיפורי ילדים בשואה ופעילות יצירה ואומנות בעקבות המפגש עם הסיפורים.

השלב הראשון בתוכנית נבנה כמודל מצומצם של 'למידה מבוססת פרויקטים' (P.B.L). המטרה בשלב זה: חשיפת פרחי ההוראה באמצעות מסע אישי והתנסות לכוחה של אומנות ויצירה במפגש עם נושא השואה והגבורה. השאלה שעמדה במוקד הלמידה: "שואה ואומנות – הילכו שתייהן יחדיו?". פרחי ההוראה נתבקשו לצייר משהו שמסמל בעבורן את המילה "שואה". בסיום היצירה הראשונית נתבקשו פרחי ההוראה לקרוא סיפורי ילדים שמותאמים לגיל בית ספר היסודי ובהם סיפורים אישיים על ילדים בשואה. כל פרח הוראה התבקש לבחור סיפור אחד ולכתוב עליו תקציר. לאחר מכן התקיימה סדנת יצירה עם מרצות לאומנות במכללה. במהלך הסדנה התנסו פרחי ההוראה בפעילות יצירתית עם מגוון חומרים, ובה חקרו וחוו את כוחן של האומנות והיצירה במפגש עם נושא השואה. הם יצרו בצבע ובצורה תמונות ומיצגים בהשראת הלמידה והסיפורים שקראו. יום הסדנה נפתח בסקירה היסטורית ובסיפורים אישיים שסיפרו המרצות, דור שני לשרדי שואה. לאחר מכן בחרו פרחי ההוראה לצייר או לבנות מיצג תלת-ממד בהשראת סיפור הילדים שקראו. הפעילות לוותה ב'יומן מסע' שבו העלו המשתתפים תובנות ורגשות בשלבים למיניהם בתוכנית. בסיום הסדנה הוקמה תערוכת "יוצרים זיכרון", שבה הוצגו היצירות בליווי תקצירי הסיפורים ובתוספת הסברים קצרים שכתבו היוצרות (פרחי ההוראה). פרחי ההוראה התבוננו בתערוכה וזיהו מוטיב חוזר ברוב היצירות: "מעבר מחושך לאור", "ממשבר לתקווה".

פעילות זו הייתה הכנה לקראת תערוכה משולבת שהתקיימה במכללת שאנן, ובה השתתפו תלמידים ופרחי הוראה. בתערוכה הוצגו עבודות פרי יצירה של פרחי ההוראה בסדנה ועבודות שיצרו תלמידים. התלמידים עברו תהליך דומה לזה שעברו פרחי ההוראה. הפעילות עם התלמידים התקיימה בגנים ובבתי הספר בהנחיית כותבות מאמר זה. גנות, מורים בשטח ופרחי הוראה צעירים נחשפו ולמדו כיצד אפשר ללמד שואה בדרך אחרת, חווייתית ובעלת משמעות.

2. סיור לימודי של פרחי הוראה לפולין

קבוצת פרחי הוראה יצאה לסיור לימודי לפולין, שמטרתו הכרת העולם היהודי טרם מלחמת העולם השנייה והחורבן שפקד את עם ישראל בימי השואה. כל פרח הוראה שיצאה למסע הייתה שותפה בשנה שלאחר מכן, בשנת תשע"ז, בפרויקט "הנחלת זיכרון השואה" בקהילה. פרחי הוראה סדירות וסטודנטיות שהן מורות בפועל עשו פעילות בגן או בבית הספר שבהם הן מתנסות או מלמדות. הפעילות עסקה ב"ילדים יוצרים זיכרון" – מתוך דגש בלימוד נושא השואה ושילוב האומנות בלמידה. הפעילויות נעשו סמוך לעשרה בטבת או בשבוע של יום השואה והגבורה.

מהלך המחקר

המחקר נערך בשתי קבוצות: פרחי הוראה ותלמידים שהשתתפו בפעילות ההתערבות ופרחי הוראה ותלמידים שלא השתתפו בפעילות. פעילות ההתערבות כללה סדנאות יצירה ואומנות בעקבות קריאת סיפורי ילדים בשואה, לפרחי הוראה ואחר כך לתלמידים, וכן מסע לימודי לפולין לפרחי הוראה. פרחי הוראה שהשתתפו בסדנת היצירה השיבו על שאלוני משוב רפלקטיביים סמוך לאירוע. כעבור פרק זמן הועברו שאלונים פתוחים לפרחי הוראה שהשתתפו בפעילות ולפרחי הוראה שלא השתתפו בפעילויות. נוסף על כך, נערכו ראיונות עומק פתוחים עם פרחי הוראה ותלמידים שהשתתפו בפעילויות ועם פרחי הוראה ותלמידים שלא השתתפו בפעילות. השתמשנו בכלי המחקר: משוב רפלקטיבי, שאלון פתוח וראיון עומק כדי לגלות עמדות, רגשות ומחשבות של הנחקרים בשתי הקבוצות. לאחר מכן שתי הקבוצות נבדקו והשוו, ונערך דיון בממצאי המחקר.

שיטות לניתוח נתונים

ניתוח הנתונים נעשה באמצעות ניתוח תוכן איכותני קטגוריאלי-שיטתי של הנתונים שנאספו באמצעות כלי המחקר. מחקר איכותני הוא מחקר שמתבצע בקשר ישיר עם בני אדם ועל כן עוסק בחוויות אנושיות מתוך הנחה שאפשר ללמוד מאמירות חוזרות או מדפוסי התנהגות חוזרים, אם כי לא במידה מדויקת ומתמטית.

הניתוח במחקר זה התבצע באמצעות "ניתוח נושאי" מתוך שימוש בקטעי טקסט ולא רק במילים בודדות (שקדי, 2003, עמ' 93-94). שיטת המחקר נשענת על המודל של שטראוס וקורבין "תיאוריה מעוגנת בשדה" (שם, עמ' 95).

תאוריה מעוגנת בשדה היא מתודולוגיית מחקר איכותנית. המחקר מתחיל בשאלת מחקר ראשונית וכללית ועם אוסף נתונים ראשוני. אחר נסקרים הנתונים שנאספו, ממוינים לקטגוריות משנה לפי רעיונות חוזרים. שקדי טוען שבשלב זה על החוקר לקשר מודלים תאורטיים לקטגוריה מרכזית, כדי להבנות תיאורים והסברים מושגיים-תאורטיים על התופעה הנחקרת. ככל שנאספים יותר נתונים, כך יהיה אפשר לקבץ קודים למושגים אחרים, ולאחר מכן לקטגוריות. על פי קטגוריות אלה אפשר לבנות בסיס לתאוריה חדשה (שקדי, 2003).

השלבים שהתבצעו במהלך מחקר זה: קריאת הנתונים במידה מקיפה ואנליטית, חלוקת התוכן ליחידות קטנות בעלות משמעות, איתור קטגוריות ראשוניות בולטות, זיהוי תמות ונושאים מרכזיים שחוזרים על עצמם. השלב הבא הוא דיוק בהגדרה של הקטגוריות, כך שהקטגוריה תתאר בבידור את התכנים הייחודיים שעלו באותה התמה. אחר כך איתור קטגוריות גרעין שהופיעו בתדירות גבוהה וקשורות לקטגוריות רבות שנמצאו והעמדתן במוקד המחקר. בהמשך, ארגון והבניית הנתונים בהתאמה לקטגוריות וגודלן, ניתוח הממצאים והבנייה מחדש של מערך הקטגוריות והקשרים ביניהן תוך בחינת ממדים של שכיחות ובולטות, אימות הממצאים וכתובה מסכמת (קסן וקרומר-נבו, 2010).

אתיקה

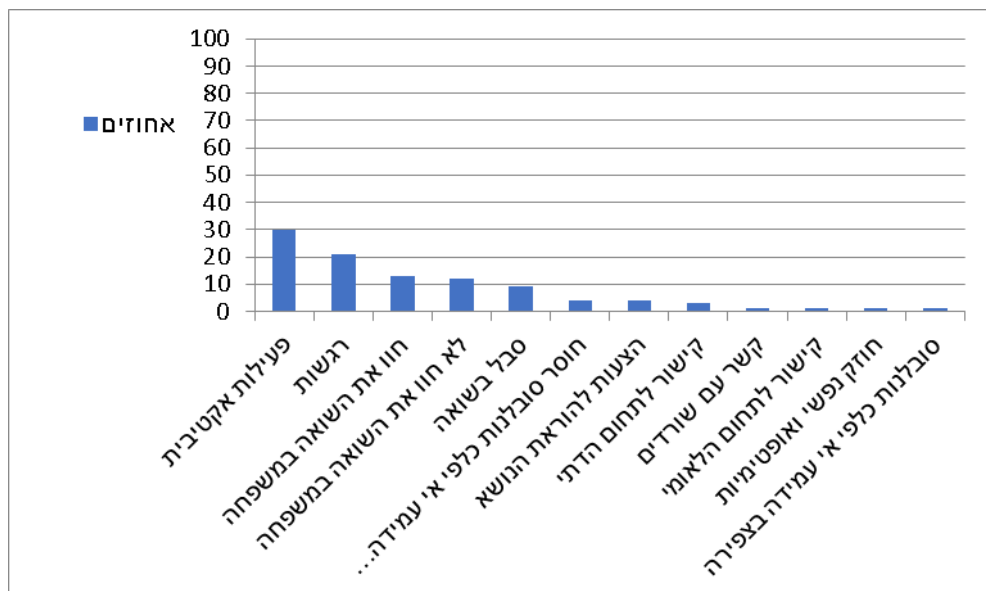
השימוש בכלי המחקר נעשה מתוך הקפדה על כללים אתיים.

לנחקרים ולנשאלים הוצגו מטרת המחקר והסבר כללי על אודות המחקר והם נתבקשו לתת את הסכמתם להשתתפות במחקר ולפרסום הממצאים. חלק מהמשתתפים במחקר היו קטינים, ולכן הוריהם נתנו את הסכמתם בכתב.

ממצאים

נעשו שני ניתוחים מרכזיים: עם התערבות וללא התערבות. מתוך הניתוחים עלו 562 ראיות. מטרת הניתוח הראשון הייתה ליצור תמונה של עמדות, רגשות ומחשבות ללא התערבות. מטרת הניתוח השני הייתה ליצור תמונה של עמדות, רגשות ומחשבות לאחר התערבות.

ממצא 1 מראה את פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של הנחקרים שלא השתתפו בהתערבות כפי שנראה להלן בתרשים 1:

תרישים 1: פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של הנחקרים שלא השתתפו בהתערבות

מקרא: פ"ה – פרחי הוראה / תל' – תלמידים / ר"ס – ראיונות פרחי הוראה / ר"ת – ראיונות תלמידות / רפ" – רפלקציה פרחי הוראה

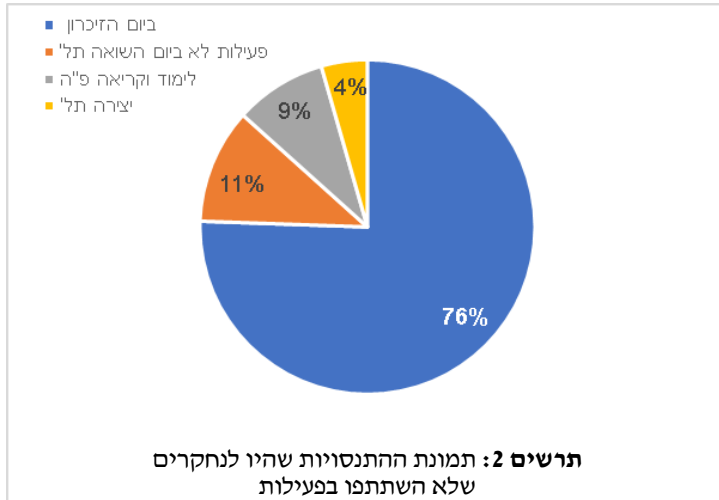
תרישים 1 מציג את תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה בקרב נחקרים שלא השתתפו בהתערבות בשנים עשר נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

- 30% מההיגדים שצינו הנחקרים נגעו לפעילות אקטיבית, כגון "אוהבת לקרוא על השואה" (רפ").
- 21% מההיגדים כללו רגשות, כגון "השואה מעוררת בי צער" (רפ").
- 13% מהנחקרים ציינו שחוו את השואה במשפחה: "סבתא שלי חייתה שואה לא יודעת איפה" (ר"ס).
- 12% מהנחקרים ציינו שאיש מבני משפחתם לא עבר את השואה: "אף אחד ממשפחתי לא היה בשואה" (ר"ס).
- 9% דיברו על הסבל בשואה: "התעללות" (ר"ס).
- 4% גילו חוסר סובלנות כלפי אי עמידה בצפירה: "כשאני רואה אנשים שלא עומדים זה כמובן מרגיז אותי מאוד" (ר"ס).
- 4% העלו הצעות להוראת נושא השואה: "בהתאמה לגיל הלומדים" (ר"ס).
- 3% קישרו את זיכרון השואה לתחום הדתי: "אומרת פרקי תהילים לזכר הנספים" (רפ").
- 1% תיארו קשר עם השורדים: "לא מספרים" (ר"ס).
- 1% קישרו את זיכרון השואה לתחום הלאומי: "אנו חייבים לשמור על אחדותו של עם ישראל" (ר"ס).
- 1% גילו בדבריהם אופטימיות: "זה היה מזמן" (ר"ת).
- 1% גילו סובלנות כלפי עמידה בצפירה: "מי שיושב ואומר תהילים מתוך הלכה שלא ללכת בחוקות הגויים אני מכבדת" (ר"ס).

בדיקת מידת היחס או התמיכה בכל אחד מהנושאים שהעלו נחקרים שלא השתתפו בפעילות מראה ששני הרכיבים החשובים ביותר היו דיווח על השתתפות בפעילות אקטיבית בנושא

השואה והגבורה (30% מההיגדים) והבעת רגשות כלפי הנושא (21% מההיגדים). ממצא זה ענה על שאלת המחקר הראשונה.

ממצא 2 מראה את התמונה של סוגי פעילות אקטיבית שעברו נחקרים שלא השתתפו בפעילות (תשובה על שאלה 2). בחרנו לנתח זאת כי בממצא 1 נמצא שפעילות אקטיבית הייתה 30% מפרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה. תוצאות הניתוח יובאו להלן:

תרשים 2 מציג את תמונת ההתנסויות שהיו לנחקרים שלא השתתפו בפעילות בארבעה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

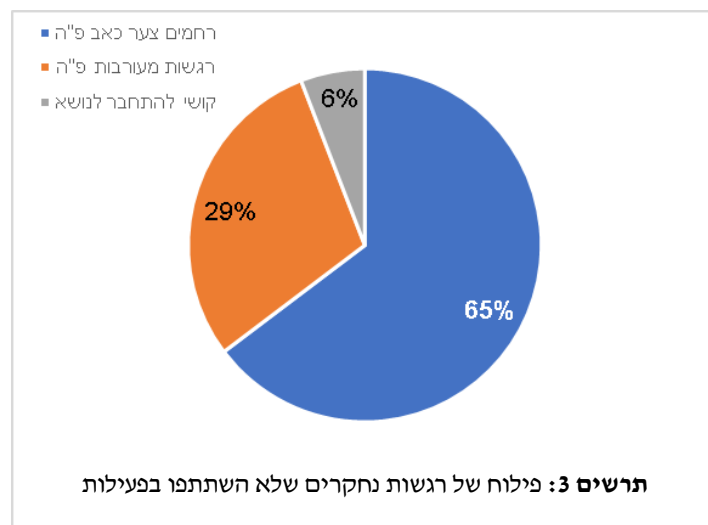
76% מהנחקרים ציינו פעילות שהתקיימה ביום הזיכרון לשואה ולגבורה: "ביום השואה אני צופה בסיפורי ניצולים" (פ"ה).

11% ציינו פעילות שהתקיימה בזמן אחר, לא בימי הזיכרון: "אוהבת לשמוע ישירות מאנשים על השואה" (תל).

9% דיווחו על פעילות לימוד וקריאה: "אוהבת לקרוא על השואה" (פ"ה).

4% דיווחו על פעילות יצירה: "כל אחת הייתה צריכה לכתוב על השואה בצירוף איך נראו בני האדם" (תל). נחקרים שלא השתתפו בפעילות דיווחו על ארבעה סוגי התנסות. סוג ההתנסות הדומיננטי ביותר היה פעילות ביום הזיכרון לשואה ולגבורה (76% מההיגדים).

ממצא 3: תמונת הרגשות והתחושות של הנחקרים שלא השתתפו בפעילות (תשובה על שאלה 3).

בחרנו לנתח זאת כי בממצא 1 הרגשות והתחושות של הנחקרים שלא השתתפו בפעילות היו 21% מפרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה. תוצאות הניתוח יובאו להלן.

תרשים 3 מציג את תמונת הרגשות שהעלו הנחקרים שלא השתתפו בפעילות בשלושה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם: 65% מהרגשות היו

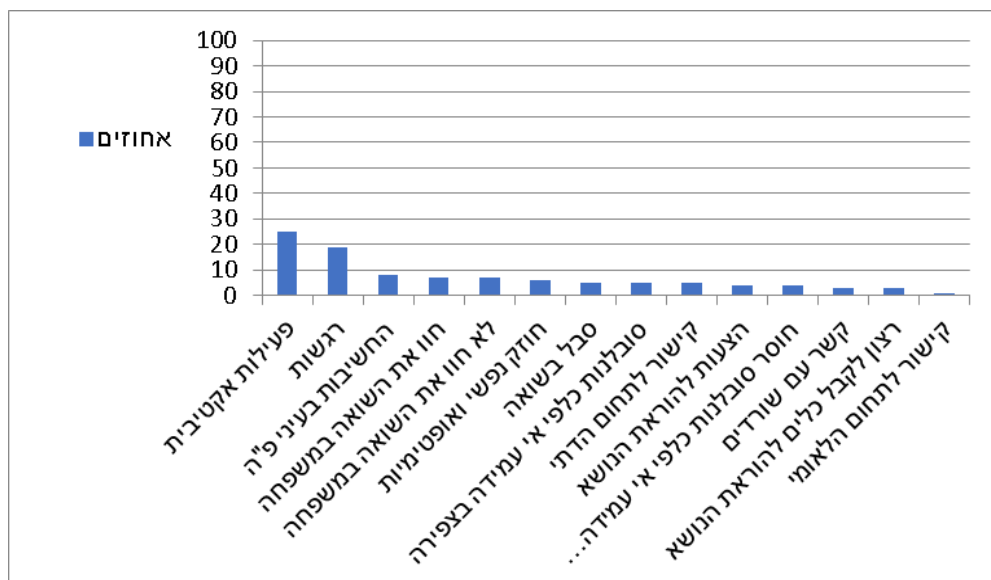
שנתון "ye" – תש"פ – כרך כה

רגשות רחמים, צער, כאב: "השואה מעוררת בי צער" (פ"ה).

29% העלו רגשות מעורבים וציינו גם רגשי גאווה וחוזק: "מרגישה שייכות לעם הנבחר" (פ"ה).
6% גילו קושי להתחבר לנושא: "קשה להתחבר אם אני לא רואה סרט שקשור כי עבר כ"כ הרבה זמן ובנוסף זה לא קרה בארץ" (ר"ס).

תמונת הרגשות של הנחקרים שלא השתתפו בפעילות מראה שלוש מגמות: מגמה בולטת היא רגש של רחמים, צער וכאב (65%), ולאחריה יש מגמה של רגשות מעורבים שיש בהם גם תחושת גאווה וחוזק (29%) ומגמה שלישית היא קושי להתחבר לנושא. מגמה זו מצויה בקרב נחקרים מעטים (6%).

ממצא 4 מראה את פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של נחקרים שהשתתפו בהתערבות (תשובה על שאלה 4). כפי שנראה להלן בתרשים 4.

תרשים 4: פרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה של נחקרים שהשתתפו בהתערבות תרשים 4 מציג את תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה בקרב נחקרים שהשתתפו בהתערבות בארבע עשרה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

25% מההיגדים שציינו הנחקרים נגעו לפעילות אקטיבית, כגון "ביום השואה אני צופה בתשדירים בטלוויזיה בנושא זה" (ר"ס).

19% מההיגדים כללו רגשות, כגון "אני מרגישה זעזוע כל פעם מחדש" (רפ').

8% ציינו את חשיבות העיסוק בנושא: "איפשר לבטא רגשות בדרך של יצירה" (פ"ה).

7% מהנחקרים ציינו שחוו את השואה במשפחה: "סבתא מצד אמא הייתה בפולין" (רפ').

7% מהנחקרים ציינו שאיש מבני משפחתם לא עבר את השואה: "הסבים שלי עלו מתימן לארץ ישראל" (פ"ה).

6% הביעו חוזק נפשי ואופטימיות: "עולה בי מחשבות על משפחה שמהם יצאה כל משפחתי הענפה..." (פ"ה).

5% דנו בסבל בשואה: "אחיה התינוק של סבתי נפטר בתקופה הזו ממחסור באוכל" (ר"ס).

5% קישרו את זיכרון השואה לתחום הדתי: "הם לא הפסיקו לקיים מצוות עד הרגע האחרון שלהם" (רפ"י).

5% גילו סובלנות כלפי אי עמידה בצפירה: "אנשים שלא עומדים, אני מאמינה שזה משום שהם לא מבינים את החשיבות שמאחורי היום הזה" (פ"ה).

4% גילו חוסר סובלנות כלפי אי עמידה בצפירה: "מתמלאת בכעס רב, שזה הכבוד המינימלי שהם צריכים לתת כלפי הנספים" (פ"ה).

4% העלו הצעות להוראת נושא השואה: "בתור מורה, תפקידי להעביר לתלמידי את הנושא בצורה רגישה" (פ"ה).

3% תיארו קשר עם השורדים: "סבא שלי לא רצה שאטוס לפולין... סיפור לא קל" (פ"ה).

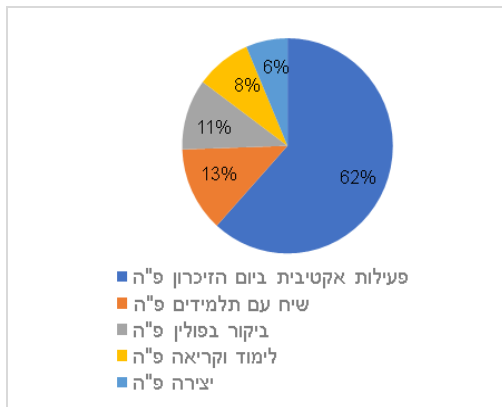
3% הביעו רצון לקבל כלים להוראת הנושא: "רוצה לדעת מה באמת מותר ללמד בכל שכבת גילי" (פ"ה).

1% קישרו את זיכרון השואה לתחום הלאומי: "עלייה לארץ ישראל" (פ"ה).

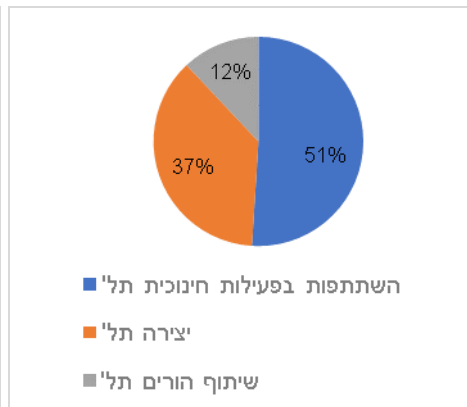
בדיקת מידת היחס או התמיכה בכל אחד מהנושאים שהעלו הנחקרים שהשתתפו בפעילות מראה ששני הרכיבים החשובים ביותר היו דיווח על השתתפות בפעילות אקטיבית בנושא השואה והגבורה (25% מההיגדים) והבעת רגשות כלפי הנושא (19% מההיגדים).

ממצא זה ענה על שאלת המחקר הרביעית.

ממצא 5 מראה את התמונה של ההתנסויות שהיו לנחקרים שהשתתפו בפעילות בקבוצת פרחי ההוראה ובקבוצת התלמידים (תשובה על שאלה 5). בחרנו לנתח זאת כי בממצא 4 נמצא שפעילות אקטיבית הייתה 25% מפרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה. תוצאות הניתוח יובאו להלן:

איור 2

איור 1

תרשים 5: תמונת ההתנסויות שהיו לנחקרים שהשתתפו בפעילות בקבוצת פרחי הוראה (פ"ה) ובקבוצת תלמידים (תל"י)

איור 1 בתרשים 5 מציג את תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה בקרב נחקרים שהשתתפו בהתערבות בקבוצת פרחי ההוראה בחמישה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

62% מהנחקרים ציינו פעילות שהתקיימה ביום הזיכרון לשואה ולגבורה: "ביום השואה אני קוראת משהו שקשור" (רפ"י).

13% דיווחו על שיח עם תלמידים: "ברגע שהצגתי את הספר וצינתי שאני בתה של שרה 'הילדה', אחות של מוריץ, כל הבנות נזכרו בסיפור" (מתוך רפלקציה של חוקרת).

כוחה של אומנות בהנחלת זיכרון השואה והגבורה לילדים

11% דיווחו על ביקור בפולין: "כשהייתי בפולין ניסיתי לדמיין איך היה שם" (רפ'').

8% דיווחו על פעילות לימוד וקריאה: "לאורך השנים יצא לי לקרוא ספרות" (רפ'').

6% דיווחו על פעילות יצירה: "בהתחלה ניסינו לעשות משהו מסוים ופתאום ראינו שמה שיצא לנו משקף את התפיסה שלנו על הנושא" (ר"ס).

איור 2 בתרשים 5 מציג את תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה בקרב נחקרים שהשתתפו בהתערבות בקבוצת התלמידים בשלושה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

51% דיווחו על השתתפות בפעילות חינוכית: "רוב הסרט עצמתי עיניים" (ר"ת)

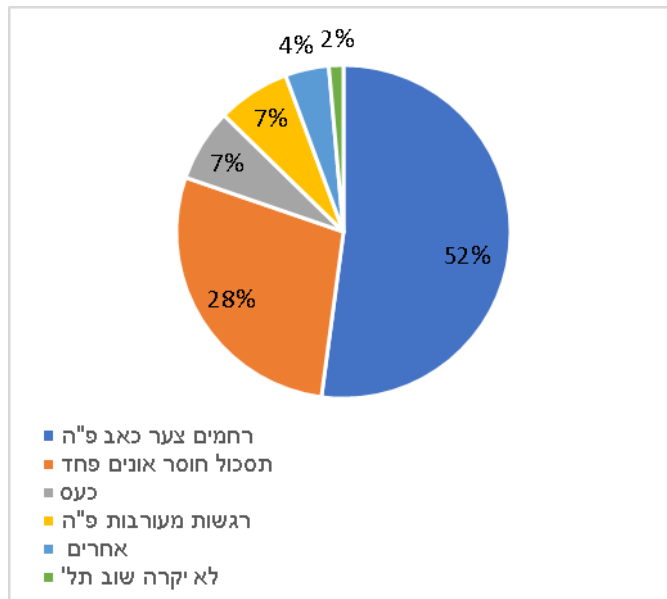
37% דיווחו על פעילות יצירה: "עבדנו על הספר כמה ימים" (ר"ת).

12% ציינו ששיתפו את ההורים: "סיפרתי להורים מה עשינו עם הסיפור" (ר"ת).

פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות דיווחו על חמישה סוגי התנסות. סוג ההתנסות הדומיננטי ביותר היה פעילות ביום הזיכרון לשואה וגבורה (62% מההיגדים) ואחריו שיח עם תלמידים (13%) וביקור בפולין (11%).

התלמידים שהשתתפו בפעילות דיווחו על שלושה סוגי התנסות. סוג ההתנסות הדומיננטי ביותר היה השתתפות בפעילות חינוכית (51%) ואחריו פעילות יצירה (37%) ושיתוף הורים (12%).

לפי הנתונים ניכר שבשתי הקבוצות (פרחי הוראה ותלמידים) רוב הפעילויות האקטיביות בזיקה לנושא השואה והגבורה מתקיימות סמוך ליום הזיכרון. בשתי הקבוצות צוינו פעילויות יצירה ואומנות אצל התלמידים במידה מובהקת יותר. פרחי ההוראה דיווחו גם על פעילות קריאה, שיח עם תלמידים וביקור בפולין. התלמידים דיווחו על שיתוף ההורים בנושא.

תרשים 6: תמונת הרגשות והתחושות של הנחקרים שהשתתפו בפעילות בקבוצת פרחי ההוראה ובקבוצת התלמידים

ממצא 6 מראה את התמונה של רגשות ותחושות של הנחקרים שהשתתפו בפעילות בקבוצת פרחי ההוראה ובקבוצת התלמידים (תשובה על שאלה 6). בחרנו לנתח זאת כי בממצא 4 נמצא שהרגשות והתחושות של הנחקרים שהשתתפו בפעילות היו 19% מפרופיל תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה.

תרשים 6 מציג את תמונת הרגשות והתחושות בקרב נחקרים שהשתתפו בהתערבות בקבוצת פרחי ההוראה ובקבוצת התלמידים בשישה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

52% מהרגשות היו רגשות רחמים צער כאב: "כשאני חושבת על השואה אני מתמלאת בעצב" (רפ'').

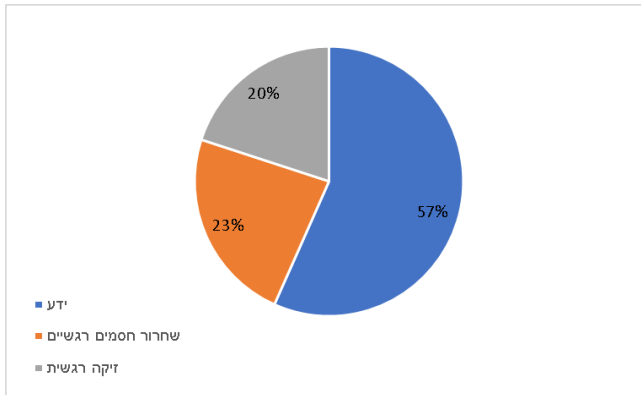
בקרב 28% עלו רגשות תסכול, חוסר אונים ופחד: "כשאני חושבת על השואה מתעוררים אצלי רגשות של פחד" (רפ').

בקרב 7% עלו רגשות של כעס: "רגשות של כעס כלפי אותם אנשים אכזריים" (רפ').

בקרב 7% עלו רגשות מעורבים: "רחמים עם תקוה" (ר"ס).

בקרב 4% עלו רגשות אחרים: "אני רגישה לנושא" (ר"ס).

בקרב 2% עלתה תחושה שזה לא יקרה שוב: "זה היה מזמן ואני לא צריכה להתרגש כי זה לא יקרה שוב" (ר"ת).

תרשים 7: תמונת חשיבות הפעילות בעיני הנחקרים בקבוצת פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות

תמונת הרגשות של הנחקרים השתתפו בפעילות עמדה על שישה נושאים. הבולט שבהם הוא הבעת רגשות של רחמים, צער וכאב (52%) ואחריו תסכול, חוסר אונים ופחד (28%). אחר כך הופיעו נושאים אחרים: כעס (7%); רגשות מעורבים (7%), רגשות אחרים (4%); לא יקרה שוב (2%). את האחרון הזכירו תלמידים בלבד. קושי להתחבר לנושא לא הופיע בקבוצה זו כלל.

ממצא 7 מראה את תמונת חשיבות הפעילות בעיני הנחקרים בקבוצת פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות (תשובה על שאלה 7).

תרשים 7 מציג את תמונת חשיבות הפעילות בקרב נחקרים שהשתתפו בהתערבות בקבוצת פרחי ההוראה בשלושה נושאים, לפי אחוזי התמיכה בכל אחד מהם:

57% מהנחקרים ציינו את חשיבות הידע לדורות הבאים: "לדעתי כולם צריכים ללמוד על השואה באופן יותר מעמיק" (רפ').

23% העלו את שחרור החסמים הרגשיים כלפי נושא השואה: "בגלל שזה נושא שקשה לדבר עליו" (ר"ס).

20% דיברו על הצורך לעורר זיקה לנושא: "על מנת ליצור הזדהות כבר בגילאים הנמוכים" (רפ').

פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות עמדו על שלושה נושאים בעלי משמעות. המשתתפים דיווחו על תרומת הפעילות לידע בנושא (57%), שחרור חסמים רגשיים (23%) והגברת הזיקה הרגשית לנושא (20%).

ניתנו משובים לפרחי ההוראה שהשתתפו בסדנת יצירה בעקבות קריאת סיפורי ילדים בשואה. המשובים נכתבו בסיום הסדנה. להלן שתי דוגמאות למשובים:

טליה

תחילה התאזר בי כעם כלשהו והבדחות עם הילד. ואז כשהכנסתי את עצמי לנעולו של האב הבנתי מאיזה מקום באוב אצון זה הגיע.

זהו נשאל טעון עברתי, אני מרגישה שהיום העולם בי תחלשות ורגשות שהיו חמויים והצדף בי שמחה תחילה בעצב. לרגע אי להסתכל על החיים הפדפדניות אחרות. מנקבות מבט של גבורה, הבדחות, וגאווה לבהות היהודית. חשבת שא לא אהיה מסוגלת להחיש את התחלשות שלי יוצי יצירה אך למרבה הפלא, עם עזרה מחברתי איצירה, יצא תוצר מרשים שריגש אותי ואת כל מי שפגה בו.

היטו של רגשות מאורבים להוצאת כעסים ולאגרסיות שהוצעו במהלך השנים יוצי יצירת מופת המבטאת את רגשותיי. (במנחה לשאלה: האם הפעילות מתאימה לתלמידים?) להוטיין כן. ישנם תלמידים מתקשים במציאת החושים הנכונות בייחוד בנושא כה רגיש וכאוב ולכן היצירה מאפשרת לי לבטא את רגשותיי בצורה מוחשית ולא צורך בחושים וסיפוריות חיזונית.

ככל נשאל שרק עולה על הדעת עולם היצירה הוא עולם רחב שתורם לתחומים ונשאלים רבים ומקיף אותם. אני שמחה שהעלתי ליום הזה. יצאתי בתחושה טובה. הרגשות המאורבים שלייו אותי במהלך חיי החלו להתחדד אל תוך מחשבה חיובית אחת לצולה.

(מתוך משוב של פרח הוראה)

שילת

לאחר קריאת הסיפור התאזרתי בי רגשות של עצב וכאב. הסיפור שקראתי "עלינו להיפרד" הסתיים בסוף עצוב. פרידה של אמא ובת. הסיפור הותיר אותי עם מחשבות על הקשיים וההתמודדויות השונות אותם היהודים נאלצו לעבור.

התחילת הסדנה כאשר העלינו מושלים הקשורים בנושא הרגשתי כאב ועצב. כשכל המושלים נמצאים מול העיניים מבינים את עוצמת הקושי של היהודים. כאשר התחלתי לעבוד על הדגם, היצירה, עלו בי תחושות תקווה וציפייה. כשהתחלתי היצירות של חברותיי הרגשות שעלו בי הם - אהדות עצמי, זכות, חובק, גבורה, תקווה, עוצמה, צמיחה, אור.

כשהתחלתי את הסדנה יצירה באתי בתחושה שאני לא יוצרת יצירה, אני לא מוכשרת באומנות. כשהתחלתי לעבד רעיון אני וחברתי ולהתחיל לחפש באילו חומרים נשתמש, פתאום כל היצירה זרמה לאט לאט, נוספו עוד רעיונות שבאמת עזברו לנו להביע את הרגשות שבנו.

ברמה האישית תהליך היצירה מאוד עזר לי לעבד במחשבה את נשאל השאלה. כשהתחלתי את הסדנה באתי עם רגשות של עצב וכאב, אך במהלך היצירה התאזרתי בי רגשות תקווה וציפייה. מהחלק שהיהודים היו ועד היום אנחנו בארץ ישראל, עם מאלו.

אני חושבת שחשוב מאוד ללמד יצירה בתהליכי הוראה ולמידה. לכל אחד יש את הדרכים לבטא את הרגשות שלו. אחד יכול בכתיבה, אחד בציור, אחד בסיפור. ואני חושבת כשמתאפשרים ליצור מתאזרים רגשות קשה לבטא בחושים.

אני חושבת שכל נשאל הנלמד ניתן להשתמש ביצירה ככלי למידה. (לפועמים צריך לכוון את הדברים ולאפשר לתלמידים שלא אלהים ליצור, אפציה להביע את עצמם באופן אחר.)

מאוד נהנית מהיום. אמח לעוד ימים כאלו. (לא כבדים מבחינת תוכן.)

(מתוך משוב של פרח הוראה)

דיון

בפרק הדיון הנוכחי נעסוק בנושאים האלה:

1. תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה
2. סוגי ההתנסויות בפעילות לזיכרון השואה והגבורה
3. רגשות ותחושות כלפי נושא השואה והגבורה
4. תרומת ההתנסות בתוכנית ההתערבות בעיני החוקרים בקבוצת פרחי ההוראה

1. תפיסת חשיבות זיכרון השואה והגבורה

פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות מבינים את חשיבות העיסוק בנושא השואה והגבורה הן בהיבט של ידע מעמיק יותר בנושא והן בהיבט הרגשי. פרחי הוראה שלא השתתפו בפעילות לא דנו כלל בחשיבות העיסוק בנושא השואה (30 לעומת 0 בקבוצת שלא השתתפו בפעילות).

"נושא השואה הוא נושא חשוב, הכרחי ורלוונטי לכל יהודי באשר הוא" (רפ').

"הדור הבא צריך לדעת" (ר"ס).

2. סוגי ההתנסויות בפעילות לזיכרון השואה והגבורה

הממצאים עומדים על שתי קטגוריות דומיננטיות: ההשתתפות בפעילות אקטיבית בנושא השואה והגבורה וראיות לרגשות של הנחקרים כלפי השואה (ממצא 1, ממצא 4).

בקבוצת המשתתפים בהתערבות עלתה קטגוריה נוספת: חשיבות הפעילות בעיני פרחי הוראה. יש מקום להסביר זאת בכך שקבוצה זו השתתפה בפעילות על רקע תוכנית ההתערבות ונראה שפעילות זו הייתה חשובה עבור חלק מהמשתתפים (ממצא 1, ממצא 4).

בכל הקבוצות רוב הפעילויות האקטיביות בזיקה לנושא השואה והגבורה מתקיימות סמוך ליום הזיכרון לשואה ולגבורה.

פרחי הוראה (פ"ה) בקבוצה שהתנסתה בפעילות דיווחו על יותר סוגי התנסות (5 לעומת 2) והוסיפו שיח עם תלמידים, ביקור בפולין ופעילות יצירה.

תלמידים בשתי הקבוצות דיווחו על שלושה סוגי התנסות. תלמידים שהתנסו בפעילות שיתפו את ההורים ודיווחו גם על פעילות יצירה.

מכאן אפשר להבין שתוכנית ההתערבות השפיעה על המשתתפים (פרחי הוראה ותלמידים) והעשירה את ההתנסות שלהם במפגש עם נושא השואה והגבורה (ממצא 2, ממצא 5).

3. רגשות ותחושות כלפי נושא השואה והגבורה

המשתתפים בפעילות העלו רגשות מגוונים יותר מהקבוצה שלא השתתפה בפעילות (6 קטגוריות לעומת 3 קטגוריות). הרגשות שנוספו הם בעיקר רגשות שמראים קושי רגשי במפגש עם זיכרון השואה והגבורה, נוסף על רגשי צער וכאב: תסכול, חוסר אונים, פחד וכעס. עם זאת המשתתפים בפעילות לא דיווחו כלל על קושי להתחבר לנושא (ממצא 3, ממצא 6).

4. תרומת ההתנסות בתוכנית ההתערבות בעיני הנחקרים בקבוצת פרחי ההוראה

השערת החוקרות: המשתתפים בפעילות פיתחו את יכולתם לדייק יותר בהבעת רגשות כלפי נושא השואה. ממצא 7 מחזק השערה זו, שכן עולה ממנו שפרחי הוראה שהשתתפו בהתערבות ציינו את שחרור חסמים רגשיים (23%) ואת הגברת הזיקה הרגשית (20%) כשני מדדים שהפעילות מחזקת ומקדמת (ממצא 7).

פרחי ההוראה שהשתתפו בפעילות מגלים עניין בהוראת נושא השואה בדרך כלל ובהתאמה לגיל ולמגזר (16 לעומת 6 בקבוצה שלא השתתפה בפעילות).

"להביא את המאורעות של אלה שנלחמו בכל הכוח בכדי לא להיכנע" (רפ').

"יש להעביר זאת בדרך המתאימה לגילאים הנמוכים" (רפ').

בקבוצת התלמידים רק תלמידה אחת הציעה הצעות אופרטיביות להוראת נושא השואה בבית הספר. זו הייתה תלמידה מקבוצה שלא השתתפה בפעילות:

"אפשר לקרוא על יאנוש קורצ'אק, להגיע למקומות שמסבירים..." (ר"ת).

(ראוי לציין שתלמידה זו נחשפה לנושא בעת טיול משפחתי באירופה).

המשתתפים בפעילות מגלים אכפתיות להתנהגות בזמן הצפירה ביום השואה והגבורה.

גילוי סובלנות כלפי מי שאינם עומדים בצפירה (20 לעומת 1).

חוסר סובלנות כלפי מי שאינם עומדים בצפירה (14 לעומת 7).

סה"כ 34 היגדים על הנושא מצד המשתתפים לעומת 8 מהקבוצה שלא השתתפה.

נתונים אלו מלמדים על כך שהמשתתפים בפעילות מגלים רגישות רבה יותר ועל כן מביעים עמדה בנושא רגיש זה.

גילוי סובלנות: "משום שהם לא יודעים את החשיבות שמאחורי היום הזה" (ר"ס).

חוסר סובלנות: "כשאני רואה אנשים שלא עומדים בצפירה, אני מרגישה צביטה בלב" (רפ').

פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות הביעו רצון לקבל כלים להוראת הנושא (10 לעומת 0 בקבוצה שלא השתתפה בפעילות): "מבקשת לקבל כלים בהתאם לאוכלוסיה" (ר"ס).

המשתתפים בפעילות מגלים חוזק נפשי וראייה אופטימית למרות השואה (23 לעומת 1 בקבוצה שלא השתתפה בפעילות):

"עולה בי מחשבות על משפחתה שמהם יצאה כל משפחתי הענפה" (ר"ס).

"ההתייחסות אל השואה מתמקדת בהמשך, במשפחה שהוקמה, פחות בצער על האובדן" (ר"ס).

בקבוצה שלא השתתפה בפעילות רק תלמידה אחת ביטאה יכולת להתמודד עם נושא השואה בכותבה "זה היה מזמן" (ר"ת).

לא היה אפשר לזהות השפעה של הרקע המשפחתי. בשתי הקבוצות יש אחוז דומה של משתתפים שבמשפחתם יש קשר כלשהו לשואה ומשתתפים שאין ברקע המשפחתי כל קשר ישיר לשואה.

וכן בשתי הקבוצות יש יחס כלפי הסבל של המשפחה ואחרים בשואה. בקבוצה שחוותה את הפעילות התייחסו קצת יותר (21 לעומת 15).

המשתתפים בפעילות, בעיקר פרחי הוראה, ביטאו קשר רב יותר עם השורדים (11 לעומת 2): "כל שנה אני נוסעת לסבא שלי לשמוע עוד קצת סיפורים ועוד קצת..." (רפ').

סיכום

במחקר זה נמצאו הבדלים בולטים בין פרחי הוראה ותלמידים שהשתתפו בפעילות ובין פרחי הוראה ותלמידים שלא השתתפו בפעילות. פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות מבינים את חשיבות העיסוק בנושא השואה והגבורה הן בהיבט של ידע מעמיק יותר בנושא והן בהיבט הרגשי. לעומתם פרחי הוראה שלא נחשפו לפעילות, לא ראו כלל חשיבות בעיסוק בנושא. פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות עניין רב יותר בהוראת נושא השואה לעומת פרחי הוראה שלא נחשפו לפעילות. פרחי הוראה שהשתתפו בפעילות מגלים אכפתיות רבה יותר כלפי התנהגות בזמן הצפירה ביום השואה והגבורה לעומת אלו שלא נחשפו לפעילות. פרחי הוראה שהשתתפו מבקשים לקבל כלים להוראת נושא השואה והגבורה לעומת אלו שלא נחשפו לפעילות ואינם מעלים את הצורך הזה כלל. המשתתפים בפעילות מגלים חוזק נפשי וכמה מהם מבטאים ראייה אופטימית יותר בנושא השואה והגבורה, לעומת אלו שלא השתתפו בפעילות וכך מודעים לקשר עם שורדי השואה במשפחתם. אפשר ללמוד ממחקר זה ששיתוף פרחי הוראה בפעילות יצירה חווייתית בנושא זיכרון השואה והגבורה, משפיע על עמדותיהם ועל יחסם כלפי הנושא.

בקבוצת התלמידים נמצא שתלמידים שהשתתפו בפעילות דיווחו עליה ודיווחו גם על שיתוף ההורים בחוויית הלמידה שעברו. תלמידים שלא השתתפו בפעילות, דיווחו בדרך כלל על פעילות בית ספרית טקסית ביום השואה, אך לא דיווחו על שיתוף ההורים. מכאן אפשר להבין שתוכנית המעורבות עשתה רושם ניכר על התלמידים שהשתתפו בה. ממצא זה נמצא בהלימה להצעתה של ברוטין להפגיש ילדים צעירים עם נושא השואה באמצעות סיפורים אישיים ובדרך חווייתית ומעודנת (ברוטין, 2009).

נתוני המחקר מלמדים על כך שהשתתפות פרחי הוראה ותלמידים בלמידה פעילה משולבת יצירה העשירה את ההתנסות שלהם במפגש עם נושא השואה והגבורה והטביעה בהם את חותמה.

פרחי ההוראה הושפעו גם מבחינה רגשית וגם מבחינת הכרה בחשיבות הנושא, מוכנות ומוטיבציה להעביר את זיכרון השואה לדור הצעיר.

שימור זיכרון השואה והגבורה 'בוער' בעצמותיהן של כותבות מאמר זה, במיוחד בעת זו, כאשר אחרונים משורדי השואה עדיין יכולים לספר את סיפורם והתפקיד עובר לבני הדור השני ואחרים. הן מבינות את כוחה של מערכת החינוך בהעברת לפיד הזיכרון לדורות הבאים, ועל כן בחרו להתמקד בהכשרת מחנכים לגיל הצעיר. הן הפעילו תוכנית למידה שכללה למידה חוץ-כיתתית בשילוב אומנות בקרב פרחי הוראה, גנות, מורות ותלמידים בבית ספר יסודיים ובגני ילדים. כל השותפים בפעילות חוו למידה משמעותית ודיווחו על רצון ויכולת להמשיך לעסוק בנושא טעון וחשוב זה.

הוראת נושא השואה היא אתגר במיוחד בגילים הצעירים (קדוש, 2011), ועל כן חשוב מאוד שפרחי הוראה יקבלו הכשרה וכלים להוראת זיכרון השואה והגבורה לתלמידים בדרך משמעותית וחווייתית, יפתחו את תחושת המסוגלות שלהם לעסוק בנושא ויכירו בחשיבות העברת זיכרון השואה והגבורה לדורות הבאים. בדרך זו יצמח דור של מחנכים שלא רק שאינו נרתע, אלא אף יוזם ומפתח דרכים חדשות ללימוד הנושא והנחלתו בקרב ילדים צעירים.

מורים שיעברו הכשרה מתאימה ויפתחו מודעות לנושא וחשיבותו, יהיו מעורבים יותר בפעילות ובחוויה שיעברו תלמידיהם, גם כשישלבנו בבית הספר תוכניות ממקורות חיצוניים, כמו יד ושם ואחרים.

החיבור בין ספרות ואומנות ובין הנחלת זיכרון השואה כפי שהוצע במאמר, מסייע בהסרת רתיעה ופחד מפני העיסוק בנושא הן בקרב מורים והן בקרב פרחי הוראה (שמתנסים במערכת החינוך) ובוודאי בקרב תלמידים. שילוב האומנות מאפשר למידה חווייתית שנוגעת בלומדים, מטביעה את חותמה גם בהיבט הרגשי ותורמת ליכולתם של הילדים להתמודד עם נושאים ומצבים טעונים (עין גדי, 2016). ללמידה החווייתית יש חשיבות מיוחדת במפגש עם נושא השואה בגילים הצעירים (קדוש, 2011).

בעקבות דו"ח מבקר המדינה משנת 2009, יצא משרד החינוך בתוכנית להוראת נושא השואה והגבורה החל מגן הילדים (משרד החינוך, 2010). דו"ח זה הוביל לבניית תוכניות לימודים מדורגות מגיל גן ומעלה, בדרך כלל תוכניות שבנו והפעילו גופים חיצוניים ולא המחנכים במוסדות החינוך (משרד החינוך, 2018).

כותבות מאמר זה רואות חשיבות ביצירת תוכניות על ידי העובדים בשטח שמכירים את מערכת החינוך מבפנים כי הם חלק ממנה. לכן ראו החוקרות, כותבות מאמר זה, חשיבות בבניית תוכנית לימודים שנותנת כלים לפרחי הוראה – מורי העתיד בבית הספר היסודי. תוכנית שמאפשרת לפרחי הוראה להפעיל תוכניות התערבות בשטח בתי הספר שבהם הם מתנסים. גם המורים והמנהלים באותם בתי ספר שותפים לתוכנית וכולם יחד מקבלים כלי פדגוגי נגיש

ומובנה שמאפשר להם לעסוק בנושא זיכרון השואה והגבורה עם תלמידי כיתות א' עד ו' ברגישות הראויה ובהתאמה ללומדים.

הפעלת תוכנית התערבות כפי שהוצעה במאמר זה, תוכל לתרום ללמידה טובה יותר של נושא השואה והגבורה בתוך מערכת החינוך. בוודאי אין זו אלא דרך אחת מיני רבות, ועל כן יש כאן קריאה לאנשי חינוך במכללות לחינוך ובבתי הספר, לפתח ולשתף בדרכי הוראה חדשניות שעוסקות בנושא חשוב זה.

רשימת המקורות

- איתן, י' (2012). הוראה וחינוך באמצעות אמנות. **הד החינוך**, 86(5), 60-61.
- בן-עמוס, א' ובית-אל, א' (1999). טקסים, חינוך והיסטוריה: יום השואה ויום הזכרון בבתי ספר בישראל. בתוך ר' פלדחי וע' אטקס (עורכים), **חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים** (עמ' 479-457). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- ברוטיץ, ב' (2009). הבסיס להוראת השואה בישראל: סקירה ותמורות. **עלי מועד**, 27, 8-12.
- ונגרוביץ-פלר, א' (2009). זיכרון השואה – המרכיב החזותי בתהליך החינוכי. **עלי מועד**, 27, 42-44.
- יוסיפון, מ' (2016). חקר מקרה. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותני: תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים** (עמ' 179-216). תל-אביב: מכון מופ"ת.
- אתר השירותים והמידע הממשלתי, הרבנות הראשית לישראל. (2018). **י' בטבת – יום הקדיש הכללי**. אוחר מתוך https://www.gov.il/he/departments/news/news_kadish_clali
- הכנסת. (1959). חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט-1959. **ספר החוקים**, 280, 112. אוחר מתוך https://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns3_shoah_memorialday.pdf
- משרד החינוך. (2010). הוראת השואה והנחלת לקחיה במערכת החינוך. **דוח שנתי 60ב**, 823-842. אוחר מתוך http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_292/c0fdf8a5-a824-47a5-bd4f-0c8437a1ee6a/part232-shoaa.pdf?AspxAutoDetectCookieSupport=1
- משרד החינוך. (2018). **בשבילי הזיכרון: תכנית חינוכית בנושא השואה**. אוחר מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Moe/Shoa/hpnew.htm>
- ספיר ויץ, כ' (2015, 15 באפריל). מלמדים את זוועות השואה: "לחשוף את התלמידים לאיך אנשים חיו בתוך כאוס". **מעריב**. אוחר מתוך <https://www.maariv.co.il/news/israel/Article-471844>
- עין גדי, ע' (2016). מדור לדור: הקניית נושא השואה לילדי הגן. **הגיל הרך**. אוחר מתוך <http://www.gilrach.co.il/2016/04/6833/>
- פולק-רוזנברג, מ' (2007). חינוך הוא יותר מידע. **יד ושם ירושלים**, 46, 10-11.
- צבר-בן יהושע, נ' (1995). **המחקר האיכותני בהוראה ובלמידה**. גבעתיים: מסדה.
- קדוש, ר' (2011). הוראת השואה בגיל הרך ובבית הספר היסודי עיון מדגמי בסיפורים: "המפוחית של שמואליק"; "רצייתי לעוף כמו פרפר". **הגיגי גבעה**, 14, 177-188.
- קסן, ל' וקרומר-נבו, מ' (2010). מבוא לניתוח נתונים איכותניים. בתוך ל' קסן וקרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 1-16). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- קרן, נ' וסמל, נ' (2014). דור ראשון, דור שלישי: גשר על פני תהום. **החינוך וסביבו**, 36, 181-196.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה וישום**. תל-אביב: רמות.
- שקדי, א' (2011). **המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני: הלכה למעשה**. תל-אביב: רמות.

Israel Ministry of Foreign Affairs. (2013). *Holocaust remembrance*. Retrieved from <https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/history/holocaust/pages/un%20general%20assembly%20unanimously%20designates%20january%2027%20as%20holocaust%20remembrance%20day%201-nov-2005.aspx>